

Євген
Чернецький

ЦЕРКВИ
БІЛОЇ ЦЕРКВИ

Фото Віктора Мельника
Редактор Володимир Іванців
Коректор Любов Міщенко
Оригінал-макет підготовлено
дизайн-студією "ТехДокумент"

Художнє оформлення
Олександра Пшонковського
та Олександра Скворцова

Поштова адреса автора:
Євген Чернецький,
а/с 526,
м. Біла Церква, Київська область,
09117, Україна

**Видання здійснене у рамках благодійної акції
Дорога до храму
і присвячене 2000-річчю Різдва Христового**

**Чернецький Євген. Церкви Білої Церкви. —
Біла Церква: ТОСК, 2000. — 12 с.**

**На першій сторінці обкладинки фото
церкви святої рівноапостольної
Марії Магдалини**

© Товариство охорони старожитностей Київщини, 2000 р.

Слово до Читача

Йдучи від нашого сьогодення вглиб століть, в історію України, ми пізнаємо людей, стаємо свідками подій, яких доволі важко, а може, й годі збагнути людині з ментальністю початку третього тисячоліття по Різду Христовому. Шлях в історію виглядає неначе тонесенька крига, яка щомиті може тріснути під нами над темною безоднею нашого нерозуміння пращурів, над прірвою, яка відгороджує нас від тисячолітніх духовних шляхів українського народу. Звертаючись до Господа, ми просимо у Нього стежину до містка, яким ми залишимо пекельне марево XX століття і повернемося додому. Невипадково століття духовного і фізичного голодомору, який поглинув наших кращих людей, яким силкувалися знівечити наші душі, знищити нашу віру, примусити нас зрадити себе, закінчується Великим Ювілеєм Різдва Христового. Невипадково і даремно, бо кінець темряві є початком світла. Нехай рік Великого Ювілею стане часом, коли ми перед лицем Господа покаємося і простимо. Цим роком ми маємо повернутися на шляхи наших предків і торувати їх у майбутнє. Сине Божий, допоможи нам!

*Володимир Гламазда,
перший заступник Білоцерківського міського голови*

Як стверджують археологи, які досліджували літописний Юр'їв, місто було церковно-адміністративним, військовим та ремісничим центром великої прикордонної смуги по Росі, через яку здійснювався контакт між великокняжою адміністрацією Русі та кочовими народами Причорномор'я.

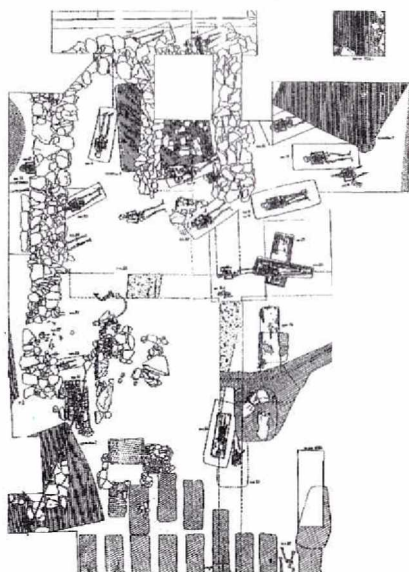
Церковний статус Юр'єва як столиці Пороської єпархії позначився в будівництві церкви св. Георгія, яка була кафедральним собором єпископів Пороських. Церква св. Георгія мала бути найвеличнішою, але, напевно, не єдиною в місті. Юр'ївці, які мешкали в "окольному граді", що півкілцем охоплював укріплене городище на Замковій горі, та зарічани мали б звести невеличкі дерев'яні церкви. Хоча територію літописного Юр'єва поки ще достатньо не досліджено і ми не знаємо ні кількості, ні розташування цих невеличких церков, однак середньовічна традиція церковної організації міських та сільських громад-корпорацій запевнює нас в їх існуванні.

Занепад Юр'єва в другій половині XIII ст., як і інших середніх та малих міст на українських теренах Золотої Орди, спричинився до розсіювання мешканців в окрузі. Наслідком було зникнення міських церков та кафедрального собору на Замковій горі.

Перекази, переходячи з уст в уста протягом століть, натякають на існування в давні часи помітних решток кам'яної церкви на Замковій горі. Напевно, йдеться про кафедральний собор св. Георгія, який поступово руйнувався протягом XIV - XV століть і виглядав у першій половині XVI ст. вже купою будівельного сміття, захашеного бур'яном.

Відновлення церковного життя на Середньому Пороссі та пов'язане з ним будівництво церков розпочинається 1552 року. Тоді воєвода Київський князь Семен-Фрідріх Пронський побудував на місці давнього городища замок, а навколо Замкової гори започаткував місто, яке вже тоді називали Білою Церквою. 1555 р. великий князь Жигмонт-Август, прагнучи швидше залюднити місто, надав боярам і міщанам білоцерківським всілякі пільги та звільнив їх від податків. Очевидно, що з тогочасним залюдненням міста треба пов'язувати і будівництво дерев'яних церков. Першою, яку, можливо, звели того-таки 1552 року, була невеличка церква чи наплиця в самому замку. Згодом постали й інші.

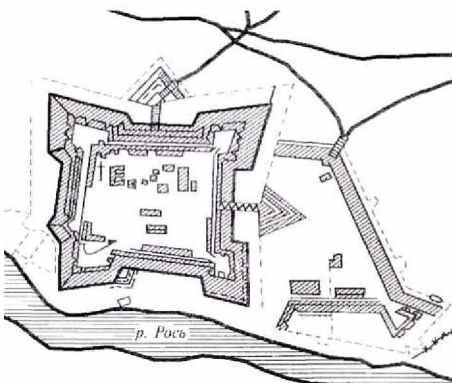
Перший перелік міських церков - усього сімох - маємо вже з досить пізніх часів - з Хмельниччини. Однак і перед цим церковне життя в Білій Церкві було розвинутим. Про це свідчать хіротонія (хіротонія - висвячення у вітварі священнослужителів, здійснення таїнства священства) єпископа луцького 1620 р. у Білій Церкві українськими владиками разом з патріархом Єрусалимським Феофаном та нотатки 1630-х років св. Петра Могили, митрополита Київського, про чудеса зцілення, які сталися в Києво-Печерській лаврі з двома білоцерківськими прочанками. Очевидно, що вже на той час Біла Церква була не тільки знаним тор-

Церква святого Георгія. XIII ст. Розкопки 1981-1983 р.р. План

говельним містом, але й значним церковним центром, мала красиві, щедро прикрашені церкви.

З часів Хмельниччини, а саме з 1654 року, коли білоцерківці присягали цареві Олексію Михайловичу, маємо перелік парафіяльних церков. Тоді в Білій Церкві були церкви Преображення Господнього, Різдва Христового, св. Трійці, Успіння Пресвятої Богородиці, св. апостолів Петра і Павла, св. апостола Андрія, святителя Миколая. Всі вони були дерев'яними.

План Білоцерківської фортеці. 1734 р.

Така кількість церков, здавалося б, завелика для незначної площі міста, затиснутого між фортифікаціями замку та міського валу. Однак це пояснюється середньовічною традицією церковної ор-

ганізації ремісничих цехів. Відомо, що цехові ремісники мешкали у місті окремими громадами, які могли складати навіть цілий квартал. Кожен цех мав у ті часи свою церкву, каплицю чи ікону в церкві, будучи своєрідною релігійною організацією.

Починаючи з часів Руїни, деякі міські церкви стають греко-католицькими. З останньої третини XVII ст. вже знаємо про греко-католицьку парафію св. Миколая, церква якої, здається, серйозно постраждала під час захоплення Білої Церкви полковником Семеном Палієм 1702 р. Греко-католицькій парафії належала і церква св. Трійці, оновлену будівлю якої 1700 р. освячує декан Білоцерківський (декан - священнослужитель в Греко-Католицькій Церкві, який виконує обов'язки керівника церковної округи). Боротьба православних та уніатів за міські парафії, яку припинили було на користь православних події 1702 - 1712 рр., відновлюється зараз по поверненню Білої Церкви з російських рук до Речі Посполитої.

Протягом 1730-х років відбувається занепад і навіть зникнення деяких білоцерківських церков, пов'язане із занепадом ремісничих цехів, які становили їх парафії. Але колонізація нових просторів на передмісті Заріччя і пов'язана з нею фундація там парафії Покрови Пресвятої Богородиці усталили чисельність міських церков.

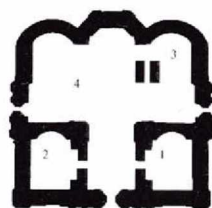

Святейший Феофан, патріарх Єрусалимський

польсько-російського кордону (проходив по р. Стугні).

Найбільш відомим епізодом боротьби за білоцерківські церкви стали часи Коліївщини та десятиліття по ній. Протягом 1768-1774 рр. репрезентантами цієї боротьби були: з польського боку генеральний губернатор Білоцерківського староства Шимон Рильський, від українців - священник Василій Зражевський, протопіп Білоцерківський. Утиски та залякування священства, збройний напад 1771 р. на будинок о. Василя відбивали загальний перебіг подій. Ще перед 1773 роком тільки дві з сімох білоцерківських парафій були православними. Тільки 1773-1774 рр. переломили ситуацію на користь православних, але вже

1775 р. починається зворотний процес. За фінансові зловживання було зміщено протопопа Зражевського, ще раніше був звільнений і губернатор Рильський. Їх наступники виявили більше толерантності та порозуміння і, хоча боротьба за міські парафії тривала, вона вже не набувала таких гострих форм, як раніше.

План церкви св. Миколая. 1838 р.

На 1780 рік всі білоцерківські церкви були уніатськими, однак через п'ятнадцять років ситуація змінилася на протилежну. За другим (1793 р.) розподілом Речі Посполитої Київщина опинилася в кордонах Російської імперії. Приєднання греко-католицьких парафій на півдні Київщини мало масовий та практично одноментний характер. Всі церкви Білої Церкви знову стали православними, однак їх стан був укрій незадовільним. Занепад, а потім і зникнення ремісничих цехів у місті наприкінці XVIII ст. брутально позначилися на церквах. Саме в ті часи місто втратило парафію св. апостолів Петра і Павла. Згоріла церква святителя Миколая. Документи фіксують зруйнування білоцерківського священства, а солом'яний дах нам'яної церкви святителя Миколая стає на початку XIX століття сумним, але точним символом, який відбиває реалії часу.

Старовинні білоцерківські парафії з дерев'яними, трибаними церквами ще досить довго проіснували після кризи кінця XVIII століття, але їх економічне підґрунтя було вже доволі слабким. Парафії не були спроможні побудувати нову церкву замість старої, дерев'яної, яка встигла згоріти за 100-130 років з моменту останньої побудови чи серйозного ремонту. Власники міста графи Браницькі теж не мали наміру допомагати в цій справі, бо старовинні дерев'яні церкви дисонували з новою архітектурою міста в стилі класицизму. До 1819 р. доля білоцерківських церков лишалася неясною, бо русофільство власника міста графа Франциска-Ксаверія Браницького не сягало далі власних амбіцій та інтересів. До того ж Браницький був римо-католиком і не переймався духовними потребами своїх православних підданих.

Ситуація поступово змінюється після 1819 року, коли після смерті чоловіка-католика володаркою Білої Церкви стає удова по ньому графиня Олександра Браницька, яка трималася православного обряду. Вже на схилі життя вона дає обітницю збудувати дванадцять кам'яних церков у своїх маєтках. Дві було збудовано в Білій Церкві: церкву Преображення Господнього в місті та церкву св. рівноапостольної Марії-Магдалини на Заріччі. Будівництво білоцерківських кам'яних церков поклато край існуванню дерев'яних. У місті старовинні парафії було скасовано 1839 р., на передмісті Заріччя - 1843 р.

Протоіерей
Петро Лебединцев

На тлі подій другої половини XIX століття найбільш яскраво вимальовуються 1851-1860 рр., коли настоятелем церкви Преображення Господнього і благочинним білоцерківських церков був священник Петро Лебединцев, яскравий представник українського відродження. Його новациями та ідеями фактично розпочинаються часи українського просвітництва та культурницької роботи в місті, яку в майбутньому продовжували о. Нестор Шараєвський, Степан Дроздов та його гурток краєзнавців, Білоцерківська "Просвіта" і місцеве освітнєство. Варто перелічити найбільш вагомі справи та ініціативи о. Петра Лебединцева: публікація перших статей з історії Білої Церкви (1854, 1855 рр.), перша спроба збирання місцевих переказів та їх публікація (1884 р.), відновлення одного приділа старовинної церкви св. Миколая (1852 р.), заснування перших на Білоцерківщині церковно-парафіяльних шкіл (1859 р.). До цього варто було б додати і його величезний вплив на парафіян, бо недаремно ще й через двадцять років по діяльності о. Петра в Білій Церкві місцеві жителі порівнювали його з апостолом.

З пізніших подій, які безпосередньо стосуються історії церков Білої Церкви, варто пригадати про будівництво 1868 р. гімназійної церкви св. апостолів Архипа і Філімона та діяльність протягом 1899 - 1917 рр. її настоятеля священника Нестора Шараєвського, який цікавився історією міста і був одним з ініціаторів та проводирем братського руху в місті.

Часи визвольних змагань призвели до різкої активізації церковного життя в Білій Церкві, але наступні десятиліття перманентного більшовицького терору спричинилися до його цілковитого знищення. 1915 року в місті була фондована парафія св. Пантелеймона, яка мала дерев'яну церкву. Таким чином, кількість церков у Білій Церкві знову почала зростати, однак ненадовго. Вже в 1920-ті рр. починається brutальний наступ на місцеве свящєство. Білоцерківська газета друкує лайливі рішення сходів про "вигнання попів з Заріччя". Розпочинаються нескінченні адміністративні заходи щодо реєстрації та переєстрації міських парафій, вилучення церковного майна, вслякю провокуються суперечки та скандали навколо парафій Московського Патріархату та Української Автокефальної Православної Церкви. Держава фінансує створення псевдоцерковних рухів, наприклад, так звану "Живу Церкву". Все це не минуло Білої Церкви. Близько 1930 р., судячи з наявних документів, були закриті всі міські церкви, а їх будівлі передані для господарчого використання. В церкві Пре-

ображення Господнього, наприклад, було влаштовано архів.

1930-ті роки стали Голгофою для місцевого свящєства та віруючих. Глузуючи з назви міста, держава перетворила його на місце адміністративного поселення свящєства. Свящєники, щоб не померти з голоду, мали працювати на найбрудніших роботах, бо на інші їх не брали. 1938 року групу свящєників, які мешкали в Білій Церкві, розстріляли.

Відновлення богослужіння в міських церквах і взагалі повернення до легального церковного життя в Білій Церкві пов'язане з окупацією міста німецькими військами 1941 р. Були відновлені парафії Преображення Господнього та св. Марії Магдалини. Ситуацію не змінило і звільнення Білої Церкви в січні 1944 р. Парафія Преображення Господнього була скасована лише 1961 р., а парафія св. Марії Магдалини взагалі не скасовувалася. В другій половині XX ст. саме вона стала осідком білоцерківського благочинного. Відновлення парафії Преображення Господнього сталося лише 1989 р., а 1994 р. ця церква стала кафедральним собором Білоцерківської єпархії (УПЦ МП).

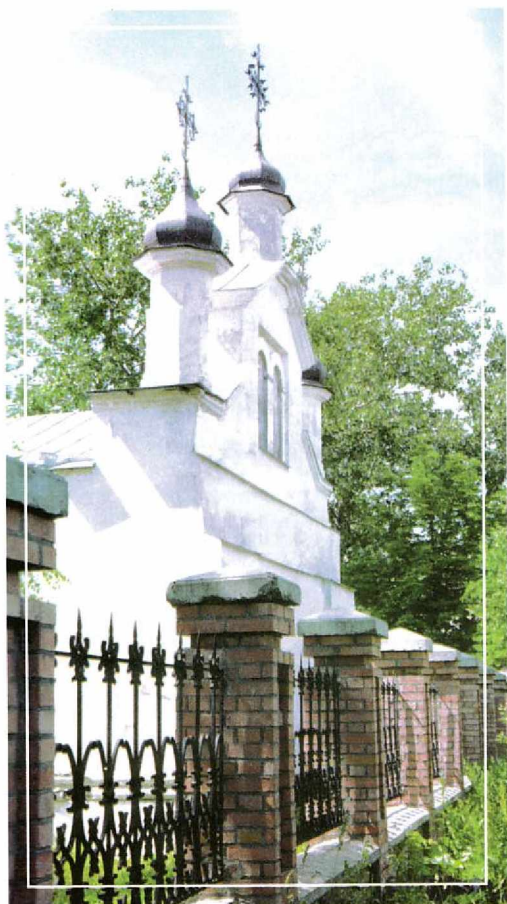
Оглянувши історію церков Білої Церкви на загальному тлі, варто здивуватися до історії кожного окремого храму.

ЦЕРКВА ЛІТОПИСНОГО ЮР'ЕВА

Церква св. великомученика Георгія. Цілком очевидно, що фортеця, яку побудували 1032 року русичі-християни, не могла одразу ж, з першого року існування не мати церкви. Якщо великий князь Київський Ярослав Мудрий (в хрещенні - Георгій) присвятив фортецю своєму небесному патрону, то й головний престол юр'ївської церкви не міг не бути висвячений на честь цього святого. Отже, місто було відоме і на Русі, і в чужих краях як Святий Георгій-на-Росі (в літописах - Гюргів). Собор св. Георгія і місто 1095 року спалили половці.

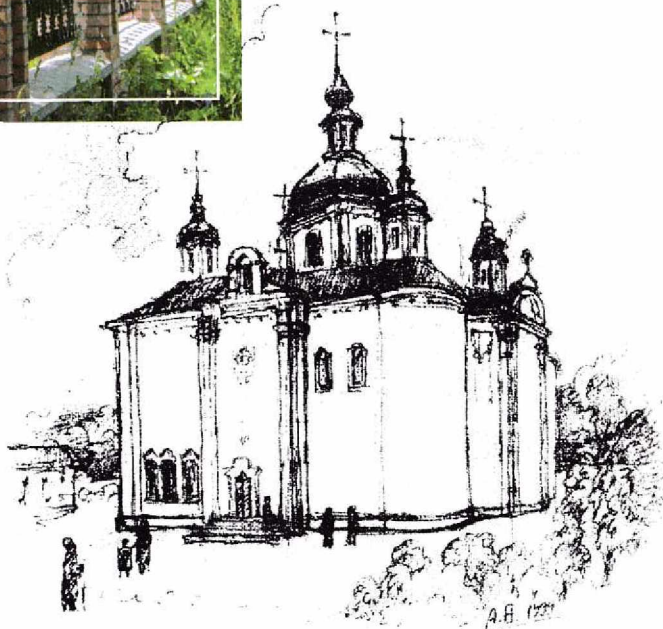
Відновлений собор при відбудові міста на початку XII ст. на місці колишнього кладовища, прилегло до зруйнованої церкви XI ст. Рештки його (підмурівки трьох апсид) дослідили археологи 1981 р. під час пошуків стародавнього Юр'єва. Виявилося, що був він розміром 18 на 12 м. Судячи з літописних звітлень, він мав статус кафедрального собору. Знайдені також будівельні матеріали його попередника XI ст.

З писемних джерел відомі юр'ївські єпископи Михайл (?-1072-1073-?), Антоній (?-1089-1091), Марин (1091-1095-?), Даниїл (1114-1122), Дем'ян (?-1147-1154-?), Андріян (?-1197-1198-?) та Олексій (до 1225 р.). Єпископи Пороські, крім суто церковних функцій, як то вікарій митрополита київського та місіонер у краї різноетнічному за своїм складом, мали також бути добрими дипломатами з військовим досвідом для забезпечення надійного контролю за діями степовиків. Як

Гетьман
Іван Мазепа

Церква святого
Миколая.
Закладена гетьманом
Іваном Мазепою
25 серпня 1706.

Церква святого
Миколая.
Реконструкція
Олександра
Дмитренка

Білоцерківська гімназія. Початок XX ст. Фото Михайла Дубовика

що для інших міст характерне існування поряд з церковною світською адміністрацією, то Юр'їв був винятком із правил.

ЦЕРКВИ XVI-XVII СТ.

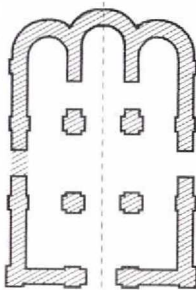
Церква в Замку. Найдавніша згадка про неї міститься в описі Білоцерківського замку 1612 року. Тоді вона була такою невеличкою, що її названо каплицею. Розташовувалася вона посередині замку і була збудована на місці чи фундаменті церковному, а саме, як довело зіставлення археологічних досліджень і планів міста XVIII ст., на місці церкви св. Георгія XIII ст. Більш точних відомостей про неї упродовж всього XVII ст. ми не маємо і це можна пояснити тим, що вона не була парафіяльною, отже, й не мала окремого причту. Тільки 1706 р. згадується в місті церква св. архістратига Михаїла. Саме цим роком був датований запис в Євангелії, яке бачив о. Петро Лебединцев у середині XIX ст. По Київщині відомі випадки, коли церква, яку будували в замку, присвячувалася саме св. архістратигу Михаїлу, покровителю військових. Можливо, що ця традиція позначилася і на Білій Церкві.

Церква Преображення Господнього розташовувалася поблизу від корпусу Білоцерківської гімназії (на території теперішнього БДАУ). Вперше згадується 1654 р., під час присяги білоцерківців цареві Олексію Михайловичу. Того ж року білоцерківський полковник Семен Половець подарував до цієї церкви Євангеліє, яке М. А. Максимович бачив 1849 р. в Батуринській церкві. Очевидно церква Преображення Господнього була козацькою, бо ще й наприкінці XVIII ст. до неї ходили сповідатися і причащатися білоцерківські козаки. Однак, можливо, що нею опікувався також один з білоцерківських ремісничих цехів (ткацький?), бо, крім головного престолу, в ній був ще придільний на честь св. Кузьми і Дем'яна. У XVII ст. церква була соборною. 1839 р. старовинна парафія Преображення Господнього була скасована. З настоятелів потрібно згадати про священника Михаїла Яциневича (на посаді перебував протягом 1805-1815-(1826) років), який був прадідом відомого композитора і хо-

рового диригента Якова Яциневича.

Церква Успіння Пресвятої Богородиці розташовувалася на розі теперішніх Олександрійського бульвару і вулиці Росьової. Фундатором її був бондарський цех. Вперше вона згадується 1654 р., однак ми маємо опосередковане свідчення про неї з ще раніших часів. 1902 р. професор Микола Петров бачив у церкві св. Миколая на іконі св. великомученика Георгія причеплену невеличку срібну прикрасу, на якій були вигравіровані "Явлення Матері Божій преподобному Сергію" і напис "Раб Божій пан Сетнеровский офаровал до храму Матері Божой в Б-ьлой Церкви року 1643". Очевидно йдеться про церкву Успіння Пресвятої Богородиці, бо саме її церковне начиння потрапило після скасування парафій у 1839 році до церков Преображення Господнього і св. Миколая, а інших церков, присвячених Пресвятій Богородиці, у лівобережній частині Білої Церкви не було. У XVIII ст. церква Успіння Пресвятої Богородиці мала статус соборної. Її будівля та дзвіниця були з дубової деревини. Пречистенська парафія скасована 1839 р. З настоятелів церкви Успіння Пресвятої Богородиці найбільш відомий протопіп

Василій Зражевський - церковний діяч на Білоцерківщині часів Коліївщини та розподілів Речі Посполитої.

Церква св. Георгія.
XIII ст.

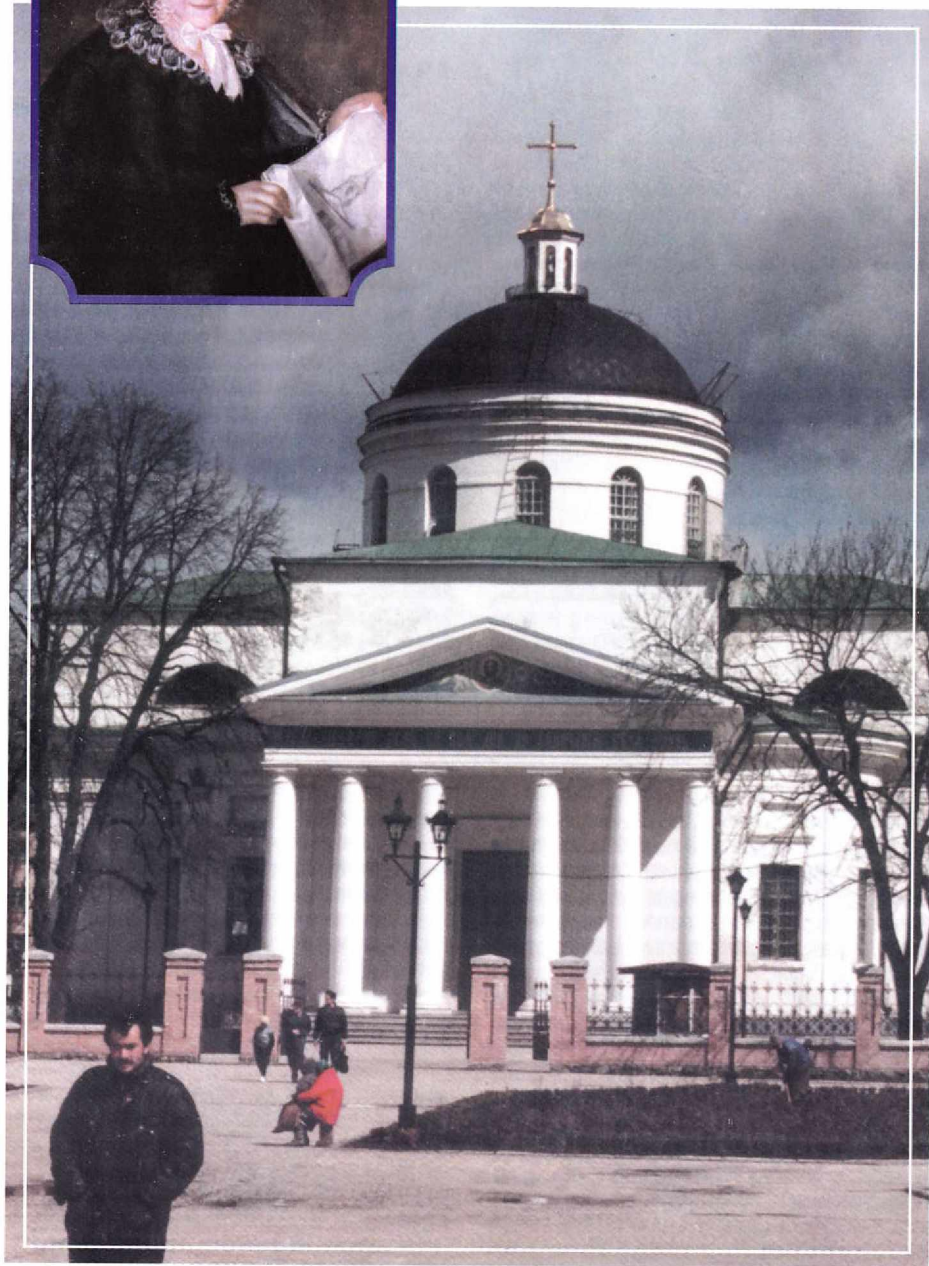
Реконструкція
Руслана Орлова

Церква св. Миколая існувала в Білій Церкві вже в першій половині XVII ст. Перша згадка про неї містилася в дарчих написах на двох Євангеліях, подарованих 1637 р. Павлом і Семеном Шкридловичами. 1706 р. гетьман Іван Мазепа започаткував нову кам'яну церкву замість дерев'яної, однак закінчити будівництво не встиг. Її два приділи були добудовані вже греко-католиками, а сама церква протягом 1715-1725 рр. була соборною. Тоді ж було засновано і братство св. Миколая, яке існувало до кінця XVIII ст. Можливо, що під

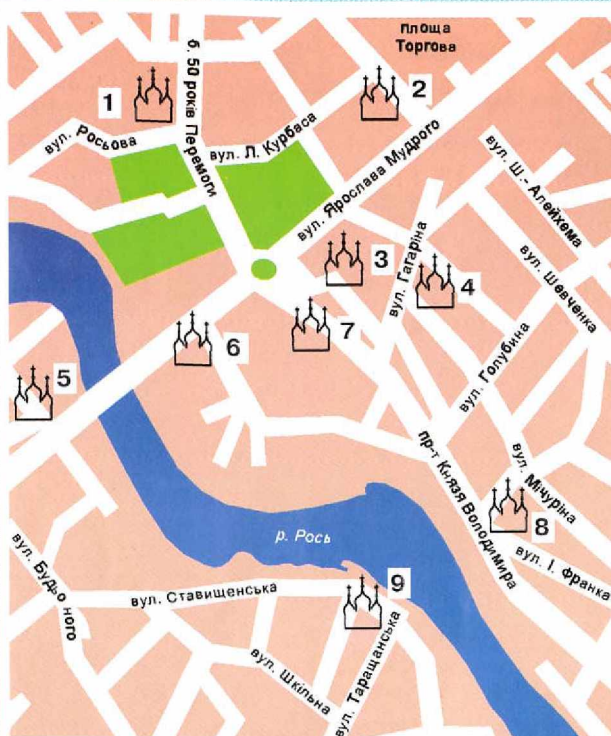

Графиня
Олександра
Василівна
Браницька

Церква Преображення
Господнього.
Висвячена в 1839
році, сучасний вигляд

Церкви Білої Церкви

Розташування стародавніх церков на сучасному плані Білої Церкви:

1. Церква Успіння Пресвятої Богородиці
2. Церква св. апостолів Петра і Павла
3. Церква св. Миколая
4. Церква св. апостола Андрія
5. Церква Покрова Пресвятої Богородиці
6. Замкова церква
7. Церква Преображення Господнього
8. Церква Різдва Христового
9. Церква св. Трійці

опікою братства була і школа, про яку є численні згадки. Парафія св. Миколая скасована 1839 р. З того часу доля цієї церкви була складною. 1842 р. її майже повністю розібрали, очевидно, на цеглу для будівництва корпусів Білоцерківської гімназії. Приділ, який було збережено, лишився в занедбаному стані. 1852 р. священник Петро Лебединцев спромігся його відбудувати. Однак пізніші дослідження професора Миколи Петрова засвідчили, що від старовинної церкви лишилася тільки одна стіна, а все інше є будовою 1852 р. Згодом до церкви прибудували невеличку господарчу споруду. В такому вигляді церква св. Миколая дійшла до нашого часу і хоча ця пам'ятка церковної архітектури є пізнішою за часом будівництва, вона традиційно вважається найдавнішою спорудою в місті і є символом історії Білої Церкви. Настоятелями церкви св. Миколая впродовж 1778-1838 рр. були священники з роду Павловських. З них більш відомий о. Ан-

тоній Павловський, який народився 17 січня 1777 р. Отримавши тільки домашню освіту, що було нормою для тих часів, Антоній Павловський деякий час був дячком. Мабуть, після смерті старшого брата він отримав можливість зайняти батьківське місце і 26 вересня 1802 р. був рукопокладений у священники на настоятельське місце до церкви св. Миколая. Характеристика 1807 р., яку дав Павловському благочинний Яків Левицький, змальовує якоюсь мірою його внутрішній світ: "горд". У Антонія Павловського дійсно були підстави для гонору. Довгий час він був духівником графині Олександри Василівни Браницької (померла 1838 р.), а протягом 1821-1838 рр. ще й настоятелем домової церкви св. Катерини, яку графиня влаштувала в своїй резиденції. В цей час Павловський отримав посаду депутата (1814 р.), бронзовий хрест на володимирській стрічці на честь подій 1812 р. (1819 р.), фіолетову оксамитову сукнію за рекомендацією митрополита Київського Євгенія Болховітінова іменним указом імператора Миколи I (1830 р.), золотий перстень, прикрашений діамантами, особисто від Миколи I (1835 р.), набад-

ренник від митрополита Київського Філарета (1837 р.). У 1833 р. на настоятельському місці його змінив син Афанасій, і Антоній Павловський священнодіяв лише в домовій церкві графині Браницької. За смертю графині в 1838 р. о. Антоній опинився в положенні позаштатного священника при причті нового храму і невдовзі помер.

Церква Різдва Христового розташовувалася на надрічному кінці вулиці Івана Франка. Вперше вона згадується 1654 р. У 1730-х роках вона ледь не зникла: сама будівля погніла, причту при ній не було. Очевидно, парафія Різдва Христового тоді сильно занепадала. Однак згодом церкву відбудували. Будівля церкви та її дзвіниця були з дубової деревини. 1802 року згадується при ній шпиталь. Місце настоятеля наприкінці XVIII-на початку XIX ст. займали священники з роду Ковалевських, а церковні посади обіймали Сокальські. Парафія Різдва Христового була скасована 1839 р.

Церква св. апостолів Петра і Павла знаходилася, приблизно, на місці, де вулиця Ярослава Мудрого виходить на Торговий майдан. У XVI-XVIII ст. поруч була Київська брама, тож місце було поживлене. Вперше ця церква згадується 1654 р. Міська парафія св. Петра і Павла була скасована наприкінці XVIII ст. через перенесення її до колишнього білоцерківського сільця Напрасники, яке раніш належало до неї.

Церква св. апостола Андрія розташовувалася близько рогу теперішніх вулиць Гагаріна (колиш. Млинова) та Нечуя-Левицького (колишня Церковна). Вперше згадується 1654 р. Парафія св. Андрія занепа-ла в 1730-ті роки і зникла близько 1738 року. Священ-ники цієї церкви були з роду Руденків. Останній насто-ятель церкви св. Андрія був переведений 1738 р. до с. Нарпшишів Богуславського староства. З цього роду відомішим є протопій Йосиф Руденко, діяльність яко-го припаде також на 1730-ті роки.

Церква св. Трійці розташовувалася на горі, до якої веде стара гребля. Вперше згадується 1654 р., але невідомо, чи вона була тоді в місті, чи на пе-редмісті. З кінця XVII ст. згадується на передмісті Заріччя як каплиця. Відомий переказ про те, що церк-ва св. Трійці була збудована близько 1700 року Лесь-ком Змієвцем, який мав неподалеку хутір. З доку-ментів відомо, що започаткував її о. Роман Потоць-кий, декан Білоцерківський, а висвятив о. Кулицький, декан Павлоцький. Парафію св. Трійці складали ко-вальський, млинарський та ливарський ремісничі це-хи. З особливою увагою до церкви св. Трійці ставила-ся і адміністрація Білоцерківського староства. Відомі подарунки до неї останнього старости білоцерківсько-го Єжи-Вандаліна-Августа Мнішха і його дружини Ма-рини: срібні чаша і дискос з викарбованими їх іменами. Саме Мнішх надав цій церкві землі та різні угоддя. Остання будівля церкви св. Трійці та її дзвіниця були з дубової деревини з металевими покрівлями, пофар-бовані. При церкві у XVIII ст. була школа. 1802 року згадується при ній шпиталь. Парафія св. Трійці скла-сована 1843 р. Настоятелями церкви св. Трійці продовж 150 років (з кінця XVII до початку XIX ст.) були свяще-ники з роду Артисевичів.

Церква Покрова Пресвятої Богородиці на Заріччі розташовувалася напроти Замкової гори на церковній садибі, яка тяглася вздовж вулиці Котляревського між теперішніми вулицею Осводівською та вулицею Володарською. На парафіяльному кладовищі зараз розміщені майданчик МРЕВ. Повз церковну садибу ходили на брід через Рось, а згодом - на паром. Запо-чаткована парафія Покрова Пресвятої Богородиці 1720 р. Тоді ж була зведена каплиця. Згодом, 1740 р., замість каплиці збудували церкву, а каплицю пере-несли до с. Ольшаниці. Новий храм був висвячений протопопом Йосифом Руденком. Будівля церкви та її дзвіниця були з дубової деревини. Настоятелями церкви протягом 1731-1776 рр. були священники з роду Нупченків-Нупчевських. Парафія Покрова Пресвятої Богородиці скасували 1843 р.

ПАРАФІАЛЬНІ ЦЕРКВИ ТА КАПЛИЦІ XIX-XX СТ

Церква Преображення Господнього розташована в центрі Білої Церкви, в стародавній, історичній його

частині. Разом з будівлями гімназії, костьолу та ансам-блю Зимового палацу вона утворювала великий май-дан, який вже у XIX столітті називався Соборним. Всі зазначені будівлі були зведені у першій половині XIX ст., коли графи Браницькі (володіли містом протягом 1778-1918 рр.) найбільш опікувалися забудовою цен-тру своїх величезних володінь. Церква Преображення Господнього завдячує своєю появою обітницю графині Олександри Браницької (1754-1838), удови першого графа і володаря міста з роду Браницьких Францис-ка-Ксаверія. Графиня Олександра вирішила збудува-ти у своїх маєтках дванадцять православних храмів і придбала для них все необхідне церковне начиння. Виконання цієї обітниці розпочалося вже на схилі життя графині і тому, перебуваючи на Порозі Вічності, вона зазначила в своєму заповіті, що її спадкоємці му-сять довести справу до кінця: "Начатые уже или предположенные к постройке в имениях ее храмы Божиим, если Всевышний Господь не благословит ей окончить за жизнь свою, то просит сына ее гр. Влади-слава Ксавериевича довершить согласно ее предло-жениям, употребляя для сего потребную сумму из капиталов ее, находящихся в Одесском коммерческом банке". Наскільки нам відомо, обітницю графині Олександри не було виконано до кінця: Браницькі збудували чи брали участь у будівництві лише десяти храмів, але Біла Церква має завдячувати їй обома своїми, нині наявними, церквами. В стінах церкви Преображення Господнього, майже повністю зведе-ної ще за життя графині (будівництво було розпочате 1833 р. за планом Одеського кафедрального собору), спочила і сама Олександра Браницька.

Закінчення будівництва припало на 1 серпня 1839 року, а 24 вересня високопреосвященний Філарет, митрополит Київський і Галицький, висвятив її. Тоді ж на користь нової церкви були об'єднані всі лівобе-режні, міські парафії. Дзвіниця церкви Преображення Господнього була побудована пізніше за планом епархіального архітектора, затвердженням митрополи-том Київським. 1863 р. тільки ще готували матеріал для будівлі. Очевидно, що зведено її в наступні роки.

Опис церкви Преображення Господнього 1852 ро-ку свідчить про те, що вона була однією з найве-личніших на теренах Київської єпархії. З визначних речей, що зберігалися у церкві, можна назвати частку животворного дерева у хрестоподібній золотій оправі, яка 1788 р. була принесена в дар князю Потьомкіну Єрусалимським патріархом за взяття Очакова. Потьомкін носив його на собі і перед смертю передав цю святиню графині Браницькій, а вона заповіла пе-редати її до собору. Ця часточка, поміщена у хрестик, вінчала ікону святого великомученика Георгія та свя-тої цариці Олександри у срібному визолоченому ок-ладі, якою Катерина II благословила фундаторку хра-му при її одруженні з великим коронним гетьманом Ф.-Н. Браницьким. Унікальним був воздух з іменем сучасного митрополита Анастасія першої третини

*Каплиця святого Георгія.
Висвячена в 1996 році.*

XVII ст., на якому по атласному малиновому полю була вишита золотом Тайна вечера Господня.

Преображенський собор зберігав церковне начиння і богослужбні та інші книжки білоцерківських парафій, скасованих 1839 року. Значна кількість євангелій та богослужбних книг стародавніх видань складала ріднісє зібрання.

Після революції Служба Божа відправлялася в цій церкві до 1933 р., коли будівлю було передано Державному міському архіву. На початку війни під час німецьких бомбардувань в собор влучила бомба: склепіння було зруйноване і виникла пожежа. У повоєнні роки церкву повернули православній громаді, але в 1961 р. знову відібрали. 1956 р. церква Преображення Господнього отримує статус пам'ятки архітектури і береться під державну охорону. З 1983 р. будівлю церкви орендувало Білоцерківське ДСТ "Авангард" (тут влаштовується боксерський зал). Лише 1989 р. церква повертається вірним, собор стає парафіяльним для всієї лівобічної частини міста.

З 1994 р. церква Преображення Господнього стає кафедральним собором новоутвореної Білоцерківсько-Богуславської єпархії Української Православної Церкви (Московського Патріархату). Триває реставрація та відновлення інтер'єру храму. У 1998 р. іконописцем з Воронежа Андрієм Верхотіним для іконостасу написані ікони у давньоруському стилі. Завершено оформлення інтер'єру вітаря, однак ремонт і реставрація собору ще тривають.

Церква св. рівноапостольної Марії-Магдалини, будівництво якої було закінчене 1843 року на зарічанській горі поруч зі старою церквою св. Трійці, теж була одним з величних проєктів графині Олександри Браницької. Нова парафія об'єднала все Заріччя, на користь її скасували парафії св. Трійці та Покрова Пресвятої Богородиці. В другій половині XIX ст. церква св. Марії-Магдалини кілька разів набувала статусу соборної. Її настоятелем кілька років (з 1866) був священик Семен Левицький, батько письменника Івана Нечуя-Левицького. При церкві св. Марії-Магдалини зберігли єдиний з давніх білоцерківських цвинтарів. Його поховання охоплюють 1853-1992 рр. Серед відоміших небіжчиків, які спочили на ньому, треба назвати Олександру Наркисівну Лебединцеву (померла 9 вересня 1853 р.), яка була дружиною краєзнавця, археолога та історика Церкви протоієрея Петра Лебединцева. Про цю могилу залишилися такі спогади: "Будучи уже кафедральним протоієреєм, он (Лебединцев. - Є. Ч.) внес капітал 1000 руб. на вечное поминание супруги своей и брата ея Николая на имя причеса Магдалиноской церкви, на погосте которой она погребена. Здесь же над могилою своей жены он соорудил ценный, белый мраморный памятник. Из Киева не раз приезжал он молиться у могилы своей супру-

Розташування церкви св. Пантелеймона на сучасному плані Білої Церкви

ги". Друге відоме поховання прийняло одного з відомих білоцерківських художників Івана Міщенка (1857-1941).

В 1920-х рр. церква св. Марії-Магдалини належала Українській Автокефальній Православній Церкві, із заборону якої, здається, відразу парафію св. Марії-Магдалини скасували, але під час німецької окупації вона була відновлена і після війни вже не скасувалася. Протягом 60-80-х років XX століття, після другого скасування парафії Преображення Господнього, вона лишалася єдиною парафіяльною церквою для білоцерківців і мешканців ближчої округи. В часи, коли країна ставала, як здавалося комуністичному уряду, суціль атеїстичною, тут хрестили немовлят і відспівували небіжчиків. Учні школи №13 тих часів, напевно, ще пам'ятають, який натовп збирався до церкви св. Марії-Магдалини на великі свята - не менший, ніж тепер.

Церква св. великомученика Пантелеймона була побудована селянами з деревини 1915 року на "Воєнних Бараках". 1921 р. її перенесли на передмістя Олександрію. Розташована вона була по Олександрійському бульвару, на місці сучасного базару на Вокзальній. Протягом 1920-х рр. парафія св. Пантелеймона належала перемінно то до Української Автокефальної Православної Церкви то до Діляної Христової Церкви. Освятити її як першу церкву УАПЦ на Київщині 13 листопада 1921 р. митрополит Василій Липківський і єпископ Нестор Шараєвський. Під час висвячення відбулася хіротонія єпископа Білоцерківського Володимира Бржосновського. Парафія св. Пантелеймона була скасована наприкінці 1920-х рр.

Наплиця св. великомученика Георгія на Ротку була висвячена 6 травня 1996 р. преосв. Серафимом, єпископом Білоцерківським і Богуславським. Наплицю побудовано на згадку про земляків, полеглих у війнах, які в країнах Азії, Африки та Америки вів чи у певний спосіб підтримував СРСР протягом другої по-

ловини XX століття. Ідея належала міському товариству воїнів-учасників війни в Афганістані 1979-1989 рр. Саме ця організація ініціювала та тривалий час підтримувала будівництво каплиці. Проект каплиці створили архітектори Ю. Бабич і В. Кузьмин. Збудувала каплицю будівельна організація І. Ткаленка.

Крім звичних для нас парафіяльних храмів, у Білій Церкві були також і домові церкви. Звичайно, домові церкви влаштовувалися в кімнаті чи в залі будинку, власники якого потребували окремої церкви. Це стосувалося, перш за все, багатих поміщиків та середніх і вищих навчальних закладів.

ДОМОВІ ЦЕРКВИ

Церква св. великомучениці Катерини. Історія цієї церкви є доволі таємничою. Тривалий час графиня Олександра Браницька, племінниця князя Потьомкіна-Таврійського прагнула увічнити в своєму маєтку пам'ять свого родича. Планувалося збудувати мавзолей на його честь, а згодом йому присвятили "Олександрію". Напевно ці заходи робилися задля поховання тут самого князя, труна якого з забальзованим тілом небіжчика марно чекала у Херсоні поховання. 1818 року преосвященний Йов Потьомкін, єпископ Катеринославський під час об'їзду парафій своєї єпархії побував у Херсоні і потай вивіз срібний ківот з мозком, серцем та іншими нутрощами князя. Куди потрапив цей ківот, досі достеменно невідомо. Однак у Білій Церкві відбувалися надзвичайно цікаві події. На 1818 рік єдиним відомим мавзолеєм Потьомкіна був парк "Олександрія". Цілком можливо, що графиня Олександра Браницька прагнула довести справу до кінця - поховати останки князя Таврійського з дотриманням усіх канонічних вимог. Можливо, що саме тому 1821 року в "Олександрії" було влаштовано домову церкву св. великомучениці Катерини, до якої навіть призначається настоятель - священник Антоній Павловський, духовник графині Браницької. Вже цей факт вказує на велике значення домової церкви св. Катерини, адже наявність окремого причту при домових церквах у поміщицьких палацах є зовсім нетиповим, скоріше рідкісним явищем. 1833 року починається будівництво Миколаївського собору на Соборному майдані. В його стінах ховають 1838 р. саму графиню Олександру і до нього віддають святині, пов'язані з Потьомкіним. Мабуть, того ж року вирішують висвятити головний престол нового храму не на честь св. Миколая, а на честь Преображення Господнього. Наступного року розпочинається звичайне богослужбове життя в соборі й зникає домовою церква св. Катерини в "Олександрії". Богослужбевий одяг священника в Преображенському соборі було виготовлено з кафтану Потьомкіна. До нього передають числені святощі, пов'язані з Потьомкіним. Виникає цілком слушне питання: де ж зберегалися ці святощі та реліквії перед передачею до церкви Преображення

Господнього? Напевно, що саме в домовій церкві св. Катерини. Що стоїть за цими подіями, лишається невідомим. Ще й досі домовою церква св. Катерини в "Олександрії" лишається для нас одною з численних таємниць графів Браницьких.

Церква св. апостолів Архипа і Филимона. Одним із засобів перетворення Білоцерківської гімназії на багаторосійської культури стала фондowana 1868 р. з ініціативи директора Михайла Чалого гімназійна церква св. апостолів Архипа і Филимона. Ікони для неї намалював Івана Сошенко, церковне начиння подарував граф Владислав Браницький, а загальне упорядкування церкви та її розпис виконав вчитель малювання Іван Осмоловський. Дзвіниця гімназійної церкви була побудована вже наприкінці XIX ст.

Щоб зрозуміти значення її появи, варто зазирнути в ті часи та поринути на мить в атмосферу колонізаційних змагань, що розгорнулися в XIX ст. між росіянами та поляками на теренах України.

Тривалий час посаду законовчителя Білоцерківської гімназії обіймали настоятелі або перші священники Білоцерківської соборної церкви Преображення Господнього, які мали академічну освіту та ступінь кандидата чи й магістра богослов'я. Після другого польського повстання, коли стала очевидною висока дівість польської визвольної пропаганди, виникла думка про неефективність сумісництва посад парафіяльного настоятеля та законовчителя Білоцерківської гімназії, частина гімназистів якої брала участь у повстанні 1863 р. Кращим вирішенням цієї проблеми було визнано фундацію домової гімназійної церкви з своїм, окремим причтом.

Настоятель гімназійної церкви мав займатися пастирською діяльністю саме з гімназистами. Це був значний крок щодо покращення православної пастирської роботи в гімназії, адже настоятелі або перші священники соборної церкви Преображення Господнього мали, окрім обов'язків законовчителя Білоцерківської гімназії, ще пребагато пастирських обов'язків у великій парафії Преображення Господнього, яка охоплювала лівобережну частину Білої Церкви і с. Піщану. Внаслідок таких міркувань було фондвано в гімназії домову церкву. Її висвячення відбулося 25 лютого 1868 року. Вибір часу не був випадковим, адже саме тоді Російська імперія святкувала на державному рівні річницю звільнення селянства від кріпацтва. Ці свята мали ідеологічний характер і використовувалися для пропаганди прогресивного значення самодержавства. Можна припустити й іншу причину. Тодішній директор гімназії Михайло Чалий, який ініціював фундацію гімназійної церкви, був особистим приятелем і відомим біографом Тараса Шевченка. Можливо, що саме річниця передчасної смерті Великого Українця спонукала його обрати саме таку дату для висвячення церкви.

*Іконостас церкви
святої рівноапостольної Марії
Магдалини*

*Іконостас церкви
Преображення Господнього*

